

19'UNCU YÜZYILA GİRERKEN KONYA MEVLEVÎ ASİTANESİ İLE DEVLET ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Dr. Christoph K. NEUMANN (*)

"Hasılı Mevlevîlik, XVII. yüzyıldan itibaren âdetâ bir devlet müessesesidir." (1) Abdülbâki GÖLPINARLI'ya ait bu sözler, tarihçilerce de kabul edilen bir görüşün ifadesidir : Mevlevîler, daha genel bir seviyede tarikatlar ve tekkeler, daha da genel bir yaklaşım ile vakıflar, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ile eşgüdümlü hareket ederdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun her şeyden önce dinî bir devlet olduğunu öne sürenler, bu hususu daha çok hem tekkelerin hem hükümetin dini amaçlar gütmesine hamletmeğe temayül ediyorlar, (2) ama genellikle devlet mekanizması içinde önemli bir yere sahip olan vâkıflar ile devletin çıkar ortaklığına (3) veya hükümetin, tekkelerde kendenden nispeten bağımsız gelişme şansına sahip olan toplum hayatını denetleme arzusuna (4) dikkat çekenler de var. Ancak teşhiste ortak bir tespit mevcuttur : Tekkelerle devlet arasındaki ilişki, genellikle problemi olmayan bir beraberlik olarak tanımlanabiliyor. Sadece kalenderîler gibi marjinal suffiler (5) veya şîf cereyanlar (Osmanlı saltanatının sünnilüğün temsilcisi rolünü kabulünden sonra) buna bir istisna teşkil ediyor.

Öte taraftan mevlevîler gibi prensip olarak sünnî anlayıştan çok uzak olmayan tarikatlar ile merkezî devlet arasında en azından arada bir ciddi sorunlar meydana geliyordu. Yine GÖLPINARLI'nın Mevlâna'dan sonra mevlevîlik adlı kitabına başvurulursa, bilhassa postnişin el-Hacc Mehmed Ferruh Çelebi'nin (6) 1804 senesinde nizam-ı cedide karşı yürüttüğü muhalefet dikkat çekicidir. İstanbul hükümeti, faaliyetlerinde ısrar eden Mehmed Çelebi'yi sonunda Konya'dan uzaklaştırmayı emretmişti. (7) GÖLPINARLI, seccadenişinin tutumunu daha çok, onu maddî

- (*) Bu makaleyi, onu yazdığım günlerde doktora tezini bitiren Fikret Yılmaz'a ithaf ediyorum. Türkçemi gözden geçiren M. Kemal Adatepe ile Olcay Akyıldız'a can u gönülden teşekkür ederim.
- (1) Abdülbâki GÖLPINARLI, Mevlâna'dan sonra mevlevîlik, İstanbul 1983, s. 248.
- (2) Meselâ Mustafa KARA, Din, hayat, sanat açısından tekkeler ve zaviyeler, (2) İstanbul 1980, s. 165-169, 174-184; İrfan GÜRBÜZ, Osmanlılarda devlet - tekke münasebetleri, Ankara (tarihîsiz), s. 120 : "... başından beri, hayatın içinde ve her kademesinde, devletle, elele bir ruh bütünlüğü arzeden, tekkelerle...".
- (3) Bahaeddin YEDİYILDIZ, Institution du vakf au XVIIIe siècle en Turquie - étude socio-historique, Ankara 1985, s. 267-270.
- (4) Suraiya FAROÖHI, Der Bektaschi-Orden in Anotolien (vom späten fünfzehnten Jahrhundert bis 1826), Wien 1981, s. 92.
- (5) Ahmet Yaşar OCAK, Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sülflük : Kalenderîler, Ankara 1992, s. 121-137'e göre, Osmanlı hükümeti ile kalenderîler arasındaki ihtilâf özellikle 16'ncı yüzyılda şiddet kesbetmiş. Buna sebebiyet veren, Anadolu'da başlayan şîf-safevî propagandanın huruffî temayüllerine sahip olan kalenderîlere cazibesi ile Osmanlı saltanatının sünnilleştirme siyaseti arasındaki tezat imiş. Zaten toplumdan dışlanmış marjinal suffî topluluk, gittikçe Osmanlı sosyal bünyesinde yeri olmayanlara barınak olmuş, böylece de devlet ile çatışma devamlı hale gelmiş ve şiddet dozu gitgide artmış. Yazar bu sayfalarda, bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nu katı doktrinerlik ve bir tür gaddarlık ile ithamından, öbür taraftan kalenderîliğin her tür düzene karşı içsel olarak baş kaldırdığı tezinden bilinçli bir şekilde kaçınmağa çalışmaktadır.
- (6) Ferruh adı daha çok KŞS (Konya Şer'iye Sicilleri)'nde geçiyor : meselâ KŞS 67, s. 9 (2 Ra. 1211), 68 (3 Ra. 1211).
- (7) "...mugayır-ı rıza ve menafi-i adab-ı tarikat" hareketlerden dolayı mevlevî derişlerin bir mevlevîhaneden başka birine sürülmesi adetten idi. Çelebiyi Konya'dan sonra önemli başka bir mevlevîhaneye uzaklaştırılması bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bkz. Nejat GÖYÜNÇ, "Osmanlı Devleti'nde mevlevîler", Belleten 55, 213 (1991) s. 351 - 358, burada s. 356-357; BBA-OA, C.EVK 24425 (bana verilmeyen belgenin katalog kaydına göre, belgenin konusu üç derişin Galata Mevlevîhanesi'nden Konya Asitanesi'ne nefyidir.)

çıklarlarını gözetmeğe sevkeden, yozlaşmış -fakat çağın mevlevîliğinde tipik- kişiliği ile açıklamağa yelteniyor. (8) Burada sunulan incelemenin hareket noktası ise, aynı postnişinin devrine ait, fakat bir kaç yıl daha eski bir arşiv vesikasıdır.

Söz konusu belge, Karaman valîsi es-Seyyid Alâ üd-Din Paşa'nın 25 Safer 1216 (7. VII. 1801) tarihli bir raporu. Bu metne göre, "ba'z-ı haşerat makulesi", ya'ni belgenin dilinde toplumun alt tabakalarından gelen ve kamu kontrolünden çıkmış olan insanlar, Konya Asitanesi postnişini ile ona bağlı olan adamları öldürmek için harekete geçmiş, onlara hakaret etmiş, onları evlerinde muhasara altına almış ve buna benzer gösterilerde bulunmuştu. Hükûmet de, bu olayları bastırmak ve suçluları cezalandırmak üzere İstanbul'dan valîye emir göndermişti. Valî, şimdi yazdığına göre, arabuluculuk yaparak çatışmayı sona erdirmiş. Olayların sebebine gelince, kendi selefinin valî Abdullâh Paşa'nın görev süresi esnasında Konya'ya mübayaa emri gelmiş. Bu emir karşısında hem o zamanki valî, hem çelebi efendi birer kıta tahrirat ile sadr-ı a'zamdan Konya'nın bu mübayaa muafiyetini rica etmiş, sadr-ı a'zam ise" çelebi efendi mübayaa hususuna karışmasın deyü tenbih ve te'kidi havi bir kıta ferman-ı âlîşan isdar ve medine-i mezbureye tisyar etmiş" ve bütün bunlar da galiba şehirde günün sohbet konusu olmuş. O zaman naip olan Mustafa Efendi de şeyhin böylece azarlanmasını fırsat bilmiş ve çelebi efendinin yerel nüfuzuna ve müdahalesine ma'ruz olmaksızın kendi menfaatlarını daha iyi kollayabilmek için "fukarayı" ona karşı ayaklandırmış. Oysa Çelebi efendi'den başka kimse Konya'da reayayı koruyacak durumda olmadığından, o, daha önceki postnişinlerin yaptığı gibi "olvecihle idare ve rü'yet-i ümur-ı fukaraya nezaret" etmesine ruhsat veren bir fermanın isdarını rica eden bir takririn yazılmasını şimdiki valî Alâ üd-Din Paşa'dan rica etmiş, o da bu mealda burada özetlenen raporunu yazmış. (9)

Bu anlatımda açıklanmağa muhtaç birçok nokta var. Meselâ o yıllarda Mehmed Ferruh Çelebi gerçekten halkın tek koruyucusu ve temsilcisi imişse ve tekâlif mahiyetinde bir ödemededen muafiyet isteyen bir takrir yazmaktan başka bir şey yapmamışsa, ona karşı halkı ayaklandıran motif ne idi? Bütün sorumluluğu yükletilen naip Mustafa Efendi'nin amaçları ne idi? Niye Çelebi Efendi halkı kollama yetkisini tespit eden fermanı kendi istemiyor da, takriri valîye yazdırıyor? Buna benzer bir çok soru sorulabilir. Üstelik bu ayaklanma ile dört sene sonraki Mehmed Çelebi ile merkezî hükûmet arasındaki anlaşmazlık arasında bir ilişki olup olmadığı da belli değil.

Bu karanlık noktaların varlığı en azından kısmen, raporun olaylardan oldukça uzun bir süre sonra ve onlara şahit olmayan bir kişi tarafından kaleme alınmasıyla izah edilebilir. Alâ üd-Din Paşa'nın ta'yin tarihi evail-i cemazi'l-ahır 1215 (20.-29. X. 1800), (10) ya'ni takrir tarihinden neredeyse dokuz ay önce. Sözü edilen ayaklanma esnasında valî olan Abdullâh Paşa ise 1214 (muhtemelen yılın ikinci yarısında) Konya ve İçel Valîliğine atanmıştı. (11) Demek ki olaylar 1214 yılında veya 1215 senesinin ilk aylarında meydana gelmiş.

(8) GÖLPINARLI, Mevlânâ'dan sonra mevlevîlik, s. 170-174. Victoria Rowe HOLBROOK, The unreadable shores of love : Turkish modernity and mystic romance, Austin 1994, s. 110, ise Çelebi'nin tutumunu şahsiyetiyle açıklarken, zamanın mevlevîliğinin değişime açık bir potansiyeli olduğunu da vurguluyor.

(9) BBA-OA (Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), C.DAH (Cevdet Dahiliye), 1565 (25 S. 1216).

(10) BBA-OA, MD (Mühimme Defteri) 211, s. 111, no. 477 (El C. 1215). Mehmed Süreyya, SO (Sicill-iOsmanî yahud tezkire-i meşahir-i osmaniye), c. 2, İstanbul 1311, s. 490'da verilen bilgi, Alâ üd-Din Paşa'nın 1216 senesinde 1216 vezir rütbesine sahip Karaman valîsi olması ve cemazi'l-evvel 1217 Sivas'a atanması yönünde.

(11) Konya'dan sonraki mansıbı Kandiyeye (bugün Êrâkleion) 1215, ya'ni Konya'daki görevinden hemen sonra ta'yin edildi. Mehmed Süreyya, SO, c. 3, İstanbul 1311, s. 394.

Ne yazık ki epeyce aramama rağmen probleme açıklık getirecek başka belgelere ne İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde ne de Konya'da rastladım. (12) Tespit edebildiğim tek şey, olayın başlamasında rol oynayan mübayaaya ile ilgilidir. "Defter-i bedel, mübayaaya-ı zehayir ve agnam ve saire der ordu-yı hümayun"a göre, Konya kazası, özellikle bulgur mübayaasının bedeli olan 15.341,5 guruşluk vergisini uzun yıllar boyunca ödememiş. (13) Burada gerçekten bir muzayaka sözkonusu olabilir; ve zaten tahsil edilemeyecek paraların affının hem valî hem de Çelebi Efendi tarafından istenmesi şaşırtıcı sayılmaz.

Bu belgenin içeriği değerlendirilirse, şaşırtıcı olan bir unsur göze çarpar : Mevlevî şeyhinin üstlendiği gözüken toplumsal ve siyasî yer. Burada oynadığı rol, sanki halkın devlete (tekâlif talebine, naibin "nefsanîyetine") karşı -fakat devletin sınırlı onayı ile- temsilcisidir. Oysa, bu ilk bakışın oldukça yanıltıcı olduğunu zannediyorum. Mehmed Ferruh Çelebi'nin bu olaylarda rolü, bir ayanmkiyle benzerlikler arz ediyor : o, merkezî hükûmet ile yerel idare olarak devletin yarı resmî ile resmî bir şekilde dayandığı nüfuz sahiplerinden birinden başka bir şey değilmiş. Ve her ne kadar olayın bir anahtar pozisyonunda bulunan naip hakkında bilgi bulamadımsa da, onun da yerli ve nüfuzlu bir aileden geldiği tahmin edilebilir, çünkü halef ve selefleri arasında böyle kişilere çok rastlanıyor. (14)

(12) Başbakanlık Arşivi'nde muhafaza edilen KAD (Karaman Ahkâm Defterleri) arasında döneme ait olan 23 no'lu defter, evahir-i safer 1214 ile evail-i rebi ül-ahır 1217 arasında (ya'ni konu ile ilgili devirde) yazılan hükümler ihtiva etmiyor. Aynı senelere ait olan Mühimme ve Atık Şikâyat defterlerinde de olay hakkında bilgi yok. C.EVK (Cevdet Evkaf) tasnifini de başansızlıkla taradım. Konya MMA (Mevlânâ Müzesi Arşivi), araştırmacılara dönem ile ilgili ancak az sayıda belge sunabiliyor. Şer'iye sicillerine gelince, asılları Konya'dan Ankara Millî Kütüphanesi'ne götürülmüştür. KŞS'nin birer fotokopisi ise Konya MMA ve Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi kütüphanesinde muhafaza ediliyor. Görebildiğim kadarı ile normal iş yükü çok fazla sayılmayan MMA'da, fotokopilerin çekilmesinden bu yana bir kaç yıl geçmesine rağmen ciltlerin kataloğa kaydedilmesine fırsat olmamış, Konya sicilleri de araştırmacıya bu sebeple verilmiyor. (MMA ile ilgili ayrıca bkz. : Mehmet ÖNDER, "Konya'da Mevlânâ Dergâhı Merkez Arşivi ve Mevlevihaneler", Osmanlı Araştırmaları 14 (1994) s. 137-142.) Edebiyat Fakültesi kütüphanesindeki fotokopi serisi ise eksik görünüyor. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (yay.), Şer'iye sicilleri : Mahiyeti, toplu kataloğu ve seçme hükümler, c. 1, İstanbul 1988, s. 198-199'da bulunan Konya sicilleri listesinde gösterilen ve 1216-1222 yıllarını kapsayan 68-F32 no'lu defter, fakülte kütüphanesinde yok. Bu sebeple ancak 1210-1212 devrine ait, varakları karışık 67-F16 no'lu sicilli (bir de çok dar bir zaman içerisinde) gözden geçirmekle yetinmek zorunda kaldım. Sözedilen kurumların personeline gösterdikleri kolaylıklar için, ayrıca Konya'da bana en iyi çalışma ortamını hazırlamak için gerekli temasları kuran Selçuk Üniversitesi'nden sayın Dr. Yusuf Küçükdağ'a burada teşekkürlerimi arz ederim.

(13) BBA-OA, D.MKF.MBŞ. (Bâb-i Defteri Defterleri Mevkûfât Kalemi, Mübaya'a Mübaşiri) 31832/26, s. 18 (29 B (?)1216 - 7 C. 1217; Konya ile ilgili öteki kayıtlar s. 3 ve s. 11'dedir).

(14) O yıllarda genellikle niyabet yoluyla idare edilen Konya kazasının tespit edebildiğim kadı ve naipileri şunlar (tarihler, onlarla ilgili bir belgenin mevcut olduğu günlerin tarihidir. Tarih ta'yin günyuse, bu özel belirtilmiştir) :

- Mehmed Tahir (9 Ca. 1205; BBA-OA, C.EVK 16185)
- Osmanzade es-Seyyid Alî (8 L 1208; C.EVK 4253)
- es-Seyyid Mehmed Emin Kadızade (evahir-i Ca 1210; KAD 22, s. 41)
- Evliya Mehmed Halim (24 M. 1211; C.EVK 2482 - evahir-i Ra. 1211; KAD. 22, s. 136)
- İbrahim(tayin 1 s 1211; KŞS 67, s. 66 (niyabeti selefinden galiba hemen teslim alamamış)- evahir-i Ca 1211; KAD 22, s. 151) - o sırada Mehmed Mekkî Efendi arpalık olarak Konya mevleviyetine mutasarrıftır.
- Keçecizade Mehmed Arif (ta'yin 1 N 1211;KŞS 67, s. 80 - evasıt-ı M 1212; KAD 23, s. 65- evasıt-ı Ca 1212; KAD 23, s. 103) - Mehmed Mekkî Efendi'nin mevleviyeti devam ediyor.
- es-Seyyid Mehmed Emin Kadızade (evasıt-ı S. 1212; KAD 23, s. 75)
- Hafız Mehmed Vassaf (R 1212, C.EVK 16455)

⇒

Ama tabii ki Çelebi Efendi bir a'yan değildi. O, ma'nevî gücünü mevlevîliğin dinî ve entellektüel konumu, maddî kuvvetini ise bu tarikatın lideri olarak toplumsal ve siyasî nüfuzu ile Celâliye evkafının mütevellisi olarak onun sermayesinden alıyordu. A'yanların sözü geçen çağda büründükleri askerî görevler yapmadıkları halde İstanbul'daki hükûmetin nezdinde saygılı ve imtiyazlı bir duruma sahipti. Bunu, 18 inci yy'n sonlarına doğru hem Mevlâna'nın türbesi hem de yandaki Selimiye Camii'nin ta'mirine gösterilen ilgi çok güzel bir biçimde belgeliyor.

ASİTANENİN TA'MİRİ VE SANDUKA ÖRTÜLERİNİN YENİLENMESİ

O ta'mirata 1199 (1784/5) senesinde Sultan I. Abdül-Hamid devrinde başlanmış ve mevlevî çelebisine Bozkır Ma'deni'nden 10.000 kıyya kurşun ile 4.500 guruş tahsis edilmişti. İkisinin yetmediği gerekçesiyle; 12.500 kıyya kurşun daha ve 5.000 guruşluk bir ek ödenek Mevlâna asitanesi postnişini tarafından istenmiş ve fazla bekletmeden de devletçe 25 safer 1204 (14.XI.1789) tarihinde, ya'ni artık III. Selîm devrinde, verilmiştir. (15)

Bir sene sonra Konya naibi Mehmed Tahir Efendi'nin i'lâmına göre, ta'mirat, çelebinin nezaretinde tamamlanmıştır, kendisi de türbe alanı ile camii keşfederek her yerin gayet güzel ve sağlam yapıldığını görmüş. Ta'mirat gören yerler, türbenin kubbesi, derviş hücreleri, asitanenin matbahı ve sair kubbeler imiş. Özellikle son nokta dikkat çekicidir. Nuruosmaniye gibi büyüğe bir cami için ancak 25.000 kıyya kurşun kullanıldığı göz önünde tutulursa, (16) toplam 22.500 kıyyalık kurşun tahsisinin önemi daha da belli oluyor. O senelerde Osmanlıların Rusya ve Avusturya'ya karşı savaştığı da hatıra getirilirse harp levazimatından olan bu maddenin bu kadar cömertçe kullanılması ilgi çekicidir. Naibin ekte verdiği "masarifat defteri" de bütün paraların harcandığını gösteriyor. (17) Ama dahası var : Aynı sıralarda Mehmed Çelebi tarafından canib-i saltanata yazılan bir mektuba göre, daha önce devletçe üstlenilmemiş fakat ta'mirat

- Mevlâna Halil Hilmî Efendi (ta'yin 1 B 1212; KŞS 67, 118) - o sırada İstanbul kadısı Hamdullah Efendi Konya arpalığına mutasarrıftır.
 - es-Seyyid İbrahim (30 M 1217; Yücel ÖZKAYA, Osmanlı İmparatorluğu'nda âyanlık, Ankara 1977, s. 296 - 14 Ş 1218; C.EVK 30427) - bu kişi naip değil, kadî idi.
 - Sadrosmanzade es-Seyyid AHmed (16 R. 1220, C. EVK 15474).
- (15) BBA-OA, C.EVK 25829 (25 S 1204 ve KK (Kâmil Kepeci) 2373, s. 308-309 (25 S 1204); ayrıca daireler arası yazışmalar için C.EVK 1140 (tarihsiz), 1141 (13 Ra. 1204), 1142 (16/17 Ra. 1204), 10889 (21 S. 1204). Aslında 6.000 guruşluk bir ek ödeneği istenmiş idiyse de, daha önce 4.000 guruş yerine 4.500 guruş gönderilmiş olduğundan şimdi sadece 5.500 guruş tahsis edilmişti.
- (16) Pia HOCHHUT, Die Moschee Nuruosmaniye in Istanbul : Beiträge zur Baugeschichte nach osmanischen Quellen, Berlin 1986, s. 77. Nuruosmaniye Camii'nin kubbesinin çapı 2575 m'dir (a.g.e., s. 134).
- (17) BBA-OA, C.EVK 16185 (9 Ca-25 Ş 1205). Söz konusu belge dört ayrı varaktan oluşuyor : naibin i'lâmı, masarif defteri, Mehmed Çelebi'nin mektubu ile Bab-ı Âlî'de yapılmış bir hulâsa kağıdı Mi'marlık tarihi bakımından belli bir öneme haiz olan masarif defteri liste olarak çıkarılmıştır :
• Bozkır Ma'deni'nden nakl olunan on iki bin beş yüz kıyya kurşun nakliyesi	guruş	300
• kurşun döken ustâda ücret	guruş	2231
• kurşun mahalline tefriş eden üstâdın yevmiye ve taamiyesi	guruş	600
• hatab yük aded 200	guruş	200
• Kubbe-i Hadra'ya çini aded 800	guruş	200
• Kubbe-i Hadra'ya amelîye	guruş	180
• kafeslere demir teli	guruş	8
• cam aded 600	guruş	54,5
• rencberlere yevmiye	guruş	615
• neccarlara yevmiye	guruş	105
• demir kebir ve sagir kurşun çivisi	guruş	228

esnasında harcanmış 3.505 guruşluk ek masraflar şeyhin ricası üzerine sonradan hükümet tarafından karşılanmıştı. (18)

Sultan bununla da yetinmemiş : III. Selim, Mevlânâ türbesindeki sandukaların örtülerini yenilemesini önermiş ve eskilerin hazine-i hümayunda hıfz olunmak üzere İstanbul'a gönderilmesini emretmişti. Mehmed Çelebi ise, ancak Mevlâna ve babasının sanduka puşidelerini gönderiyor, ötekilerin, naklı müşkil görüldüğünden, 6 zira boyu ve 4 zira eninde (çok küçük değil : aşağı yukarı 2,7 x 4,1 m²) birer parça kesip İstanbul'a yolluyordu. Örtülerin yenilenmesinin mevlevî olan III. Selim'in şahsî merakından kaynaklandığı düşünülebilir. Kesilen kumaş parçalarının ihtiram arzusuna cevap verip vermediği ise bilinmiyor.

Saltanat'ın Mevlâna dergâhına karşı sergilediği cömert tutumu, sırf sultanın şahsî tercihleriyle açıklamak ise yetersiz. Hükümet harcanan paraya bir karşılık beklemiş ve bunu "nice nice menafî-i ma'neviye" olarak tanımlamış. Bu bağlamda naibin keşif raporunu bitirirken kullandığı ibareler elbette retorik nitelik taşımakla beraber, bu beklentileri iyi ifade ediyor. Daha da ileriye gidilebilir : Bu ifadelerin kalıplaşmış olması, Osmanlı devleti tarafından mevlevîyeye karşı beklentilerin ne kadar kök saldığını gösteriyor. Naibin yazdıkları şöyle : "...bi-inayetullâh teala zaman-ı hilâfet nişan-ı hasenat li-mennanlarında Mevlânâ'yı Rumî misillü zat-ı bahiret il-kerametın mecma-ı ervah-ı kudsiyan olan asitane-i müniraneleri ve derununda suleha-yı abidin ve sair cemaat-ı müsliminin salavat-ı mevruze ve enva-ı ibdat ve taata müştâgıl ve müdavim oldukları Sultan Selim Cami-i Şerifî'nin mükemmelen ma'mur ve abadan olması kâffe-i ümur-ı alîyelerinde tevfiakat-ı ilâhiyeye muvaffak ve hususen a'da-yı din üzerine nusret-yab olmağa delâlet edeceği aşikâr ve el-haletu hazihi ta'mirat-ı mezburenin asar-ı cemilesi sebebiyle zümre-i dervişan ve cemaat-ı müslimin ve ubad ve zahidin teşvik der dil-i muhalasat-ı mesmun ile zikr olunan cami-i şerif ve türbe-i latifde galebe-i nusret-niam ün-nasirin ile düşman-ı din üzerine galib ve mansur ve küffar-ı rihakâr münhezim ve makhur olmak duavat-ı hayriyesine müvazenet oldukları bi'l-iltimas paye-i serir-i alâya arz ve ilâm olundı baki..." (19)

Sünnî bir ortodoksluğu vurgulayan bir üslûpla burada mevleviyeden istenen, Osmanlı İmparatorluğu'na savaşta destek ve meşruiyet vermesi idi. Naibin ve Mehmed Ferruh Çelebi'nin kendi mektubunda kullandığı ifadeye göre dergâh, bu beklentileri

• kerpiç ve balcı(k)	guruş	180
• Hôresânî (!) ve kabl ve ütupi	guruş	94
• sülûğen ve boya ve zamıc ve çivid	guruş	40,5
• aşu boyası	guruş	40
• tahta ve hatıl ve öz (?)	guruş	150
• nef t yağı ve bezir yağı ve tutkal	guruş	38
• nakkaşçı (!) üstâdlara yevmiye	guruş	40
• Kubbe-i Hadra'nın alemine yaldız ve ameliye	guruş	124
• cem'en yekûn	guruş	5500
	(doğrusu)	5428)

(18) a.g.y. : Karamustafapaşa evkafı mütevellisi 200 guruş tatar ile göndermiş, geri kalanı Bozok mutasarrıfı Cabbarzade Süleyman Kayseriye sancağı şutran bedeliyesi malından sağlayacaktı. C.EVK 20719 olarak tasnif edilmiş ve bana verilmeyen bir ilâmın katalog kaydına göre, Mevlânâ asitanesinde bir kuyunun açmasını da kapsayan bir tamirat Ra 1206'da (29.X.-27.XI.1791) bitirilmiş. Bu çalışmalar ile burada sözü edilen ta'mirat arasındaki ilişki hakkında bir şey söylemeğe imkân yok. Kezalik 16 N 1190 (29.10.1776) Konya kadısı ile özellikle Bozok sancağı mutasarrıfı Cabbarzade Mustafa Beğ'e emredilen "medine-i Konya'da medfun kutb ül-arifin izzet ül-vasilin Haccı Bektaş (!) kadisse sirrehu il-azizin asitane-i alfiye ve türbe-i şerifeleri'nin ta'mirâtı hakkında ma'lûmat yok : bkz. BBA-OA, KK 2531, s. 18.

(19) BBA-OA, C.EVK 16185 (9 Ca-25 Ş 1205).

yerine getirmekte gecikmedi. Sultanın çevresinde yeri olan meşhur şair ve Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Galib'in Konya Mevlevihanesi'nin ta'miri ile sanduka puşidelerinin yenilenmesini öven şiirleri de bu gibi beklentilere cevap veriyordu. Galib, yeşil çinilerle Kubbe-i Hadra durumuna getirilmiş türbenin yenilenmesini ilgili kasidede def'aten III. Selim'in devleti yeniden düzenlemesiyle koşut bir duruma getiriyor :

Acebdır çok zamandan vehm-i küllî tari olmuşken
Muvaffak olmadı tecdide illâ şah bi-hemta

Selim Han-ı melek-hu padişah-ı kahraman-niru
Hıdiv-i şir-bazu şehriyar ma'delet-pira

Cihanın nev-baharı mülk-i dinin ebr-i dür-bari
Mülûkun sahib-esrarı cihandar-ı melek sima

Esasından tutup tecdid ü tanzim mülk-i Osman'ı
Seraser zahir ü batında kıldı himmetin icra (20)

Sanduka puşidelerinin yenilenmesi hakkındaki terci-i bendin tekerrür eden mısraı ise şöyle :

Müceddid olduğu Sultan Selim'in din ü dünyaya
Nümayandır bu nev-puşidesinden kabr-ı Monla'ya (21)

Devletin maddî yardımının öteki yüzü böylece ma'nevî, fakat iyice somut bir bedel talebi idi. Kendi dergâhını ta'mir edemeyen veya en azından etmeyen mevleviye böylece devlete bağlı ve aynı zamanda bağımlı bir duruma girmişti.

MERKEZİ HÜKÜMETİNİN PARA YARDIMI

Bu bağımlılığı artıran başka unsurlar da vardı. GÖLPINARLI 1800 yılında mevlevî şeyh ve dervişlere ihsan edilen atıyyeleri tek tek sayıyor. (22) Bu gibi devlet hediyeleri münferit olaylar olduğundan yapısal bir bağımlılığı beraberinde getirmeyebilirdi. Maaş bağlanması söz konusu olduğu vakit bu husus elbette değişir.

(20) Cem DİLÇİN, "Şeyh Galib'in Mevlevi-hânelerin tamarine ilişkin şiirleri", Osmanlı Araştırmaları 14 (1994) s. 28-76, burada s. 70 (mısra 8-11). Bu şiirde sünnî yaklaşım dikkat çekicidir : "Bütün hulk-ı azimi ma'ni Kur'añ sünnetdir * Bu zıllulâha lâyıkdur denürse saye-i tuba" (mısra 20, s. 71).

(21) DİLÇİN, "Şeyh Gâlib'in Mevlevi-hânelerin tamarine ilişkin şiirleri", s. 73-76. Şeyh Galib, III. Selim'in siyasetini daima destekleyenlerdendi. HOLBROOK, The unreadable shores of love, s. 104-112, bu siyasî tutumu mutasavvif dünya görüşünün çerçevesine oturtuyor. Konu hakkında önemli bir makale : George W. GAWRYCH, "Şeyh Galib and Selim III : Mevlevism and the Nizam-ı Cedid", International Journal of Turkish Studies 4, 1 (1987) s. 91-114.

(22) GÖLPINARLI, Mevlâna'dan sonra mevlevîlik, s. 259.

Tek tek ortaya çıkan belgeler, Konya Mevlevîhanesi'nin devlet'ten aldığı maaşların tam bir dökümünü yapmağa yetmeyebilir, (23) ancak değişik kalemler halinde ödenen o paraların önemi hakkında bir fikir vermeğe yarıyor. Değişik vergi kaynaklarından Mevlevî dergâhına ödenen ve senede 3.280.5 guruş gibi yüksekçe bir yekûn tutan taamiye denilen ödemeye, savaş nedeniyle asitanede yaşayan derviş sayısı arttıkça orada çekilen zaruret sebebiyle 500 guruşluk bir zammın yapıldığını 5 safer 1214 (9. VII. 1799) tarihli bir vesikdan öğreniyoruz. (24) Harp esnasında dergâha katılan dervişlerin çoğu muhtemelen ya asker ya da vergi kaçağı idi. Demek ki bu zam ile devlet kendi menfaatını zedeleyenlere mükâfat getirmiş.

Taamiye yanında başka muntazam ödemeler de yapıldı. Senede 240 guruş tutan ve şem'-i rugan ve traş bahaları adıyla anılan bir tahsisat belgelenebilir. (25) Dergâhın vefat eden neyzenbaşısının çocuklarına bile dergâh değil, devlet bakardı. (26) Zikredilen son ödemeden hariç bu gibi tahsisat münferit dervişlere değil, asitane namında çelevi efendiye "ber vech-i ocaklık" yapılırdı. Mevlevî dervişler bunun neticesinde ma'nevi kadar maddi olarak da şeyhlerine bağlı kalıyordu; iç dünyası kadar dış dünyası ile ilişkileri onun elinden geçiyordu.

Çelebi efendi böylece devlet-derviş münasebetinde anahtar pozisyonundaydı. Bu bakımdan en önemli görevi ise, Mevlâna Türbesi'ne bağlı vakıfların mütevelliliği. Çelebi efendilere bu tevliyetler, seccadenişin olduklarında vakıfların şartları gereği ve rutin olarak veriliyordu. (27) Ayrıca, imparatorlukta mevlevîlikle ilgili bütün görevlerin ve tevliyetlerin tevcihinde de söz sahibi idi. Hükümet bu görevlendirmelerde seccadenişinin önerisini esas alıyordu. Böylece mevlevîlerin tarikat içi kariyerlerinde de Konya'daki şeyhin nüfuzu büyüktü.

Oysa prensip olarak çok kuvvetli konumuna rağmen arada bir beklenmeyen müşkilât eksik olmazdı. Sözgelimi Celâl üd-Din Rumi'nin annesine ait Lârende'deki türbeye bağlı mütevelliliğe Mehmed Çelebi'nin aday ve oranın önceki şeyhinin kardeşi

23) Oysa tarih taşımayan, ama III. Selim'in ilk hükümdarlık yıllarında kaleme alınmış olduğu belli bir arz, Konya asitanesine yapılacak ödemeler olarak ancak bu incelemede de geçen üç berat ve bir emr-i âli ile belgelenen taamiye ile şem'-i rugan ve traş beha ile bina ta'miratını zikrediyor : BBA-OA, C.EVK 1140 (tarihsiz).

(24) BBA-O, C.EVK 16455 (5 S. 1214 - 24 R. 1215), krş. C.EVK 15474 (16 R 1220). Söz konusu vergi kaynakları şöyle : Karaman cizye malı (187.5 guruş), Konya cizyesi malı (846 guruş), Mirabiye (?) mukataası malı (1.247 guruş), Niş cizye malından zam ile Konya cizyesi malı (1.000 guruş). Son olarak eklenen 500 guruş, sadr-ı a'zam ve serdar-ı ekrem Yusuf Ziya Paşa tarafından, "Fransa üzerine" sefere çıkmadan Allah'ın merhametini kazanmak için, kendisinin mutasarrif olduğu ve bu münasebetle 500 guruşluk bir zam yapılan Samsal mukataası malından ödenecekti. Konya'daki mevlevîlere bu bağlamda getirilen, dua ederken ism-i Celâl'dan sonra Yusuf Ziya Paşa'nın adını zikretmek şartının da, o zamanki hükümetin siyasetini meşrulaştıran bir unsur taşıdığından herhalde şüphe caiz olmaz. C.EVK 984 (26 Za 1216)'e göre, 500 guruşluk zam 1216 yılında da ödenmiş ve artık devamlı bir mahiyet kazanmıştır. Mirabiye mukataasından yapılan ödemeleri hakkında krş. C.EVK 8304 : burada 1.246 guruş olarak geçen bu taamiyenin 1201-1206 arasındaki yıllar için daha önce ödendiği, 1207 senesine ait paranın ise 9 B 1210 (19.I.1796) tarihli buyuruldu ile dergâhın eline geçtiği belirtiliyor.

(25) BBA-OA, C.EVK 9314 (19 R 1177; 1175 senesi); C.EVK 5052 (27 N 1208; 1208 senesi); C.EVK 30427 (12-17 Ş 1218 senesi); C.EVK. 5943 (1 Ş 1225; 1225 senesi). Bu mebliğ, Konya cizye malından sağlanıyordu. 1143 yılından beri prensipte sabit tutulan bu meblağ, ne Konya'nın 98 kayıtlı zimmesini ne de dervişleri rencide etmemek için ba'zan 200 guruşluk, ba'zen 240 guruş 37 paralık ödemeleri gerektiren hesap değişikliklerine uğramıştı. Burada söz konusu olan dönemde bu yekûn 240 guruş 37 para olarak işlem gördü.

(26) BBA-OA, CE 30813, 18 Za 1213 (23.IV.1799) tarihli buyuruldu.

(27) Mehmed Çelebi'nin böyle bir tevliyet almasının bir örneği için bkz. : BBA-OA, C.EVK 17654, 4 Za 1203 (27.VII.1789) tarihli buyuruldu.

olan adamın tevcihi yaptırılmadan, elinde gerekli iki beratı olan ve Mevlânâ soyundan geldiğini iddia eden başka biri Lârendeye geldi. Üstelik Mehmed Çelebi'nin bir mektubunda ancak "Süleyman Hüseyin namıyla bir kimesne" diye söz ettiği bu adamın çok kuvvetli bir dayanağı var idi : Lârende naibi, ondan "sadr-ı a'zam bedr-i efhem devletlü efendi hazretlerinin müezzin başısı Süleyman Ağa" diye bahsediyor.

Bu durumda tevliyatını kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya kalan şeyh adayı es-Seyyid Abd ur-Rahman da harekete geçmiş. Lârende mahkemesinde birçok mürafaada problem halledilmeyince, naipten ve kaim-i makamdan kendi talebini destekleyen arzlar almış ve İstanbul'a doğru yola koyulmuş. Elinde bir de Mehmed Çelebi'nin bir mektubu vardı, ve o burada şart-ı vâkif, "amel-i kadim" ve III. Selim'in bir hatt-ı hümayununa dayanarak adamının iddiası ile kendi "ihale ve tefviz" hakkını savunmuş. (28) Eldeki belgede hükûmetin verdiği karar hakkında bilgi yok, ama Nejat GÖYÜNÇ'ün belirttiği gibi, (29) III. Selim'in bu alanda Çelebi Efendinin hakkını tasdik ettiği göz önüne alınırsa, sadr-ı a'zamın müezzinbaşısının başka bir gelir kaynağı bulmak zorunda kalmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Devlet, çelebi efendilerin gücünü böylece korurken, öbür taraftan onları denetim altına almağa çaba gösterdi. Söz konusu devirde çelebi efendinin tevliyatinde olan vakıflar, hakim ül-belde olan Konya kadısı veya naibinin değil, İstanbul'daki dar üssaade ağasının nezaretinde idi. (30) Kadı ve naipler kısa aralıklar ile değiştirildiğinden ve yerel söz sahipleriyle iyi geçinmek zorunda olduğundan, ayrıca büyük bir ma'nevî otoriteye malik çelebi efendi karşısında muhtemelen, çoğu zaman oldukça güçsüz kalmış olacaktı. Bu yazıda ilk tartışılan belgede geçen olaylarda da naip Mustafa Efendi büyük bir ihtimal ile istediğini elde etmiş olmayacak. Dar üs-saade ağası ise, saray organizasyonunda önemli bir mevkie sahip bir görevli olduğundan ona karşı koymak, silâhlı birlikleri olmayan bir çelebi efendi için uzun va'dede oldukça güç olacaktı. Daha önce değinilen Mevlânâ'nın türbesi ile yandaki Selimiye Camii'nin ta'miratlarının bir arada yürütülmesinin kökünde, dar üs-saade ağasının ikisine nazır olmasının yattığı varsayılabilir.

Gerçekten dar üs-saade ağasının kontrolü oldukça te'sirli olmuşa benziyor. Mehmed Çelebi Selimiye Camii vakfına bağlı olan bir köyün tevliyatını iltizama verdiğinde ve köylüler onlara yapılan su-i isti'mallarından dolayı topraklarını terketmekten başka çareleri kalmadığını belirttiklerinde, söz konusu mütevellilik çelebinin elinden alındı. (31)

Bahaeddin YEDİYILDIZ 18 inci yy'da başlayan vakıf denetimini merkezîleştirme çabalarına dikkat çekmiştir. (32) Söz ettiği uygulamaları ise, özellikle selâtin evkafına daha büyük gelir bulma ihtiyacına isti'nad etmiştir. Burada ise, evkaf nazırı olarak dar üs-saade ağasının görevlendirilmesi altında bir siyasî denge arayışı da hissedilebilir : yerel güç sahibi olan mevlevî şeyhinin nüfuzuna sınır çizmek

(28) BBA-OA, C.EVK 12552 (tarihsiz).

(29) GÖYÜNÇ, "Osmanlı Devleti'nde mevleviler", s. 355-356.

(30) BBA-OA, C.EVK 18240 : "yazıldı" şerhi bulunan 3 Z 1201 (16.IX.1787) tarihli hüküm müsveddesinden : "...dar üs-saade iş-şerife ağası olub hâlâ Haremeyn-i saltanat evkafı nazırı olan İdris Ağa divan-ı hümayunum arz gönderüb taht-ı nezaretinde olan evkafdan medine-i Konya'da vaki kutb ül-arifin Hazret-i Mevlânâ kuddise sirrehu'l-âlâ hazretlerinin türbe-i latiflerinde merhum ve magfur leh Sultan Selim Han tabe sirrehunin ... evkafının ..."; C.EVK 12577 : dâr üs-saade ağasının 1 C. 1208 (4.1.1794) tarihli arzı : "...nezaretimde olan evkafdan Konya'da vaki Hazret-i Mevlânâ kuddise sirrehu'l-âlâ evkafından olmak üzere...".

(31) BBA-OA, C.EVK 18240 (3 Z. 1201).

(32) Art. "Vakıf", İA (İslâm ANSiklopedisi), c. 13, s. 153-172, burada s. 162-163.

gerekliyordu. (33) Bu uygulamaya koşut bir muamele aranırca, siyasî kontrol saltanatı meşrulaştırma, cömertçe para harcama ve merkezî denetim unsurları bir arada mevcut olan Haremeyn-i Şerifeyn evkafında bulunabilir. (34)

EVKAF-I CELALİYENİN VERGİ MUAFİYETİ VE BU MUAFİYETİN SONU

Hükümetin cömertliği karşısında yukarıda kullanılan "mevleviliğin devlete bağımlılığı" ibaresi abartılı görünebilir. Mevlevî asitanesi için ta'mirat için verilen 10.000 guruş para ve 22.500 kıyya kurşun başışı elbette önemli idi, fakat ta'yin edici olduğunu söylemek zor. Tarikatın esas maddî dayanağı vakıfları idi. Evkaf-ı Celâliye denilen bu servete ise devlet şer'an el atamazdı. Dar üs-saade ağasının nezareti de vakfın gelirlerini korumağa yönelik olduğundan devletin vakfa doğrudan bir müdahalesi olarak görülemez. Vakıflarının dokunulmazlığının devam ettiği müddet Mevlânâ dergâhı belli bir özerkliğe sahipti.

Evkaf-ı Celâliye "bi'l-cümle avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye ve şakkadan muaf" idi ve bu muafiyet 1091 (1680) senesinden beri, sonuncu kez III. Selim'in cülûsundan sonra 27 Z 1204 '5.IX. 1790 tarihinde olmak üzere def'alarca te'yit edilmişti. (35) bu muafiyeti ise, hükümetin savaşlar, isyanlara karşı hareketler ve nizam-ı cedit için para aradığı bir zamanda muhafaza etmek mümkün olmayacaktı.

Böylece 1211 senesinde, Konya şer'iyye sicilinde bir mürasele kaydına göre bu senenin tekâlifi taksim edildiğinde, vakıf ahâlisinin "vilâyete imdad eylemek üzere" 1.500 guruş ödemesi "asitane-i Mevlânâda postnişin keraetlü faziletlü es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Efendi ma'rifetiyle ve vücuh-ı belde ma'rifetleriyle ...muhall ve münasib" görülmüş. (36) Bu resmiyet dolu ifadenin arkasındaki çekişmeler ve çatışmaları tahmin etmek güç değil. Mahiyeti hakkında burada bilgi verilmeyen tekâlifin paylaşılması kimseyi memnun etmemiş olacak ki, on ay sonra yazılan üç fermana göre Mehmed Çelebi Konya halkı ile olan çekişmesinden dolayı şehri terk ve "misafireten" Karahisar-ı Sahib'e "hicret" etmiştir. Dergâhın idaresi ise oğlu es-Seyyid Hüseyin'in elinde. (37)

Fermanın konusu, menzil masrafı yüzünden "Konya ahâlisi" ile mevlevî asitanesi arasında devam eden anlaşmazlık. Belge, es-Seyyid Hüseyinin bir arz ve mahzarına cevap niteliği taşıyor. Metne göre, es-Seyyid Hüseyin, "kutb-ı daire-i vilâyet" olan

(33) Dar üs-saade ağaları daha çok hanedan üyeleri, saray çevresinden insanlar veya çok yüksek rütbeli görevliler ile dar üs-saade ağalarının kurduğu vakıflara nezaret ederdi. YEDİYILDIZ, Institution du vaqf, s. 195-200.

(34) Suraiya FAROOHI, Herrscher über Mekka : die Geschichte der Pilgerfahrt, München, Zürich 1990, s. 102-162.

(35) BBA-OA, KK 2538, v. 24b-25a (27 Z 1204). Bu belge, Celâliye evkafına ait karye ve mahalleleri zikrettiği için de ilginçtir. Buna göre, Türbe-i Celâliye mahallesi, Hatun Sarayı mahallesinde (nahiyesinde olacak) Butsa (?), Yenice nam-ı diğer Ordu Gazi (?) ve Kovan, Sudurcu nahiyesinde Halil Haccı Arab ve Köyler, Sahara nahiyesinde Mescidlü, Vükela (?) Hanı, Ağanos ve adını okumayı başaramadığım bir köy, Haburd (?) nahiyesinde Ağaçlu Avşar, Konya nahiyesinde Kara arslan ma Zemin-i kebir, Said-İli nahiyesinde Çavuş ve Yavnağoz (?). KŞS 67, s. 68'e (3 Ra 1211) göre Ağaçlu Avşar veya Afşar köyünün bir diğer adı Göreler imiş. Konya'daki asitaneden başka avarız ve tekâlif muafiyetinden yararlanan mevlevîhaneler var idi; 17 Za 1206 (7. VII. 1792) tarihli bir hükümle Kütahya mevlevîhanesinin vakıfları için aynı haklar te'yit ediliyordu : KK 2538, v. 98a (17 Za 1206).

(36) KŞS 67, s. 9 : 2 Ra 1211 (5.IX. 1796).

(37) KŞS 67, s. 166, 167, 169. Üçü benzer bir şekilde başlayan hükümlerin ilk ikisi gün vermeden muharrem 1212 (26.VI. - 25.VII.1797) tarihini taşıyor, üçüncüsü ise 9 S. 1212 (3.VIII.1797) gününde yazılmıştır.

Mevlânâ'nın türbesi vakfı arazisi eskiden beri avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olmasına rağmen, artan tekâlifin tevzii şehirde çekişme konusu olunca Konya kazasına düşen tekâlifin altında biri evkaf-ı Celâliye tarafından ödenmesi emredilmiş olduğu yazıyor. Altıda beşi ise kazanın hanekes reaya ile öbür vergiden muaf olanlarca verilecekti. Menzil masrafları ise bu uygulamadan istisna edildiğinden, burada evkaf-ı Celâliyenin bir sorumluluğu yoktu. Şimdi ise "ashab-i garaz" şehirde türbenin tekâlife hiç bir yardımında bulunmadığı yönünde dedikodular çıkarmışlar, "evkaf-ı mezkûreyi bi'l-küllîye tekâlîfe idhal etmek sevdasına" düşmüşler. Arzının sonunda ise es-seyyid Hüseyin bu müdahalenin yasaklanmasını ıstirham etmiş.

Fermanın bundan sonraki kısmında ise, daha önce vuku bulan çekişmeler özetlenmiştir. Buna göre avarızdan muaf olan vakıf mahallelerine bu imtiyazdan yararlanmak üzere birçok insan taşınmış veya orada yeni ev yapılarak yerleşmiş. Bu sebeple öbür mahallelerde yaşayanların vergi yükü dayanılmaz olunca ve parasızlıktan Konya menzili çalışamaz hale gelince ahali çelebi efendiden 3.000 gurusluk bir yardım istemişler. Çelebi efendi ise bu parayı vermedi, Konyalılara kızarak şehri terketti. Ahali ise, yeni bir avarız tahririnin yapılmasını İstanbul'dan rica etti.

İstanbul'da mevkufat defterlerine müracaat edildiğinde, 1168 (1754/5) senesinde böyle bir muharir ve mübascir gönderildiği anlaşıldı. O zamanki tahrir göre, Konya kazasında 97 nefer evlâd-ı sülâle ve hademe-i vakıf, 167 nefer sadat (seyyidler), 114 nefer yeniçeri ve sipah, 165 evlâd-ı yetim ile 665 nefer reaya-yı vakf mevcut ve avarızdan muaf imiş. Vergilere tabi olan yerlerden muaf mahalle veya köylere 195 nefer reaya ise bundan sonra eskiden oturdukları yerlerin insanlarıyla beraber avarız ödeyecekti. Menzil için tevzi konusunda anlaşmazlık ise bununla bertaraf edilmemiş olduğundan vali sarayında bir meclis yapılmış ve orada Celâliye evkafının altında bir oranında menzil masraflarına ortak olması karara bağlanıp hüccet-i şer'îye haline getirilmiştir. Mevkufat defterlerinde bunun hakkında o zamanki Karaman valisi Mehmed Paşa ile Konya naibinin tahrirâtı hakkında der kenar bulunuyormuş; 1171 senesinde gereken evamir-i aliye de gönderilmişti.

Şu sırada menzil masrafının ise "gayet fahiş ve içinde a'yan ve sairenin katı külli me'keli olduğu varid olan tahriratdan nümayan olmağla" her senede gerçekten ödenecek para miktarını "marifet-i şer" ile, ya'ni kadının bir toplantı sonucu yazılmış hüccetiyle, tespit edilmeği emredilmişti. Üstelik "derebeğilerinin" su-i isti'mallarının önünü almak üzere menzil maddesi için bir mübaşir de gönderilecekti. Menzil işlerinin karara bağlanmasında fermanın muhatabı olan valinin rolü ise, bir tür hakemliğe benziyor : bilirkişi olanların görüşü almasından verilecek para miktarının belirlenmesine, güvenilir bir menzilecinin ta'yininden nizama uygun davranmayanları İstanbul'a bildirilmesine kadar bir takım sorumluluklar ona yüklenmişti. (38)

Evkaf-ı Celâliye'ye gelince, menzil masraflarına altında bir oranında katkıda bulunması emredildi. Ancak bu katkının bir üst sınırı da tespit edildi : Menzil imdadiyesi a'zami 10 kiseden fazla olmayacaktı. (39) İkinci bir hükümde 97 Mevlâna sülalesi mensuplarından ve 665 vakıfa bağlı reyadan başka herkesin normal vergi verilmesi buyuruldu. (40)

SONUÇ

Bu noktada, GÖLPINARLI'nın belirli bir polemik çerçevesinde yaptığı bu yazının başında alıntılıdığım "Mevlevilik, XVII. yüzyıldan itibaren âdetâ bir devlet

(38) KŞS 67, s. 166. Konya menzilin bir kaç ay öncesinde yetersiz durumu hakkında bkz. : s. 176 (Et L 1211/9.-18.IV.1797).

(39) KŞS 67, s. 167.

(40) KŞS 67, s. 169.

müessesesidir" tespitinin doğruluğunu yeniden tartışmaya açmanın yararlı olduğunu düşünüyorum. Bir şey bellidir : Mevlânâ asitanesi devlet ile iç içe idi. Maddî ve ma'nevî boyutta devamlı ve kurumsallaşmış bir alışveriş sözkonusudur. Bu bakımdan "devlet müessesesi" ta'biri kullanılıp kullanılmaması terminolojik ve ötesinde teorik bir sorundur. Bu sorunu irdelemek ise, burada boy gösteren devletin niteliğini daha iyi anlaşılmasına da yarayabilir, asitanenin toplumsal rolüne de ışık tutabilir.

Burada incelenen ilişkide varlığını ortaya koyan devlet, kesinlikle ne modern bürokratik hukuk devleti, ne de ideal bir şekilde şeriata bağlı olan sünî devlettir. İkisi de beklenemezdi. Son bir kaç yıldır alevlenen tartışmada Osmanlı İmparatorluğu'nu açıklamaya yarayabilen iki yaklaşım (yeniden) ön plâna çıktı. Bir taraftan Weber'varî yorumlar Osmanlı İmparatorluğu'nu emperyal ve patrimonyal bir doğu devleti olarak ele alırken, (41) öte taraftan evrenselci olarak nitelendirmek istediğim bir yaklaşım geniş bir feodalizm kavramından hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nu karşılaştırmalı tarihe açmağa çalışıyor. (42) Burada bu tartışmaları geniş bir şekilde ele almak için maalesef yer müsait değil (ve nihâî bir karara da belki gerek yok : birden fazla model/paradigmanın yanyana mevcut olması ve doğru olarak kabul edilen sonuçlar üretmesi pekâlâ mümkündür), fakat burada incelenen konularda evrenselci yaklaşımın daha açıklayıcı olduğunu düşünüyorum. Çelebi efendinin konumu ele alınrsa, onun merkezî hükümet ile vergi veren avarızkeş reaya olarak görülen halk arasında aracılık ettiğini ve irat topladığını, bu anlamda bir tür aristokratik fonksiyon yerine getirdiğini (43) kim inkâr edebilir?

Yukarıda değinildiği gibi Çelebi efendi, otoritesini manevî ve toplumsal bünyede asitanenin postnişin olmasından, maddî olarak da evkaf mütevelliliğinden alıyordu. Bunlara başka bir unsur eklemek lâzım : Çelebi efendinin mensup olduğu aile, ya'ni

(41) Halil İNALCIK bu görüşün en önemli savunucusudur. Bu konuda son önemli makalesi, "Sultanizm" üzerine yorumlar : Max Weber'in Osmanlı siyasal sistemi tilemesi", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* 7 (1994) s. 5-26 (daha önce "Comments on 'Sultanizm' : Max Weber's typification of the Ottoman polity", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 1 (1992) s. 49-72. The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire : essays on economy and society, Bloomington 1993, başlığı altında yayımlanan makalelerin birçoğunda bu fikir işleniyor : "State and ideology under Sultan Süleyman I", s. 70-94; "Village, peasant and empire", s. 137-160 (daha önce kısa bir versiyon olarak "Köy, köylü ve imparatorluk", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi : Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s. 1-11. Bu versiyon sonra İNALCIK'ın bir seçki kitabında bir daha basıldı : Osmanlı İmparatorluğu : toplum ve ekonomi üzerinde arşiv çalışmaları, incelemeler, İstanbul 1993). Son makalede, A.V. CHAYANOV'un çalışmalarına dayanarak imparatorlukların (Roma'da iugum-caput, Osmanlı'da çift-hane sistemi olarak adlandırılan) kendilerine has bir üretim tarzının olduğu öne sürülüyor (s. 154-155). Aşağıda değinilecek geniş anlamda feodalizmden kendi başına bir üretim tarzı olarak ele alınabilecek kadar farklı kılacak hususiyetin ne olduğu tartışmaya değer. Ayrıca bkz. : "The Ottoman succession and its relation to the Turkish concept of sovereignty", aynı kitap, s. 37-69 (daha önce "Osmanlılarda saltanat verâseti usûlü ve Türk hakimiyet telâkkisiyle ilgili", SBFD (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi) 14 (1959) s. 69-94, olarak yayımlanmıştır). Burada bence çok önemli bir nokta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği evrelerin ne kadar farklı olduğuna dikkat çekiliyor. İNALCIK'ın terminolojisinde bu değişim, 15'inci yy'da Orta Asya anaanelerine bağlı bir "uç beyliğinden (SBFD, s. 89; "feudal principality" çeviri s. 56) emperyal bir "saltanata" ('sultanate') geçiş olarak meydana geldi.

(42) Rifa'at 'Alî ABOU-EL-HAJ, *Formation of the modern state : The Ottoman Empire sixteenth to eighteenth centuries*, Albany N.Y. 1991; Halil BERKTAY, *The "other" feudalism : A critique of 20th century Turkish historiography and its particularisation of Ottoman society*, yayımlanmamış doktora tezi, Birmingham 1990; Halil BERKTAY, *Suraiya FAROŖHI (yay.), New approaches to state and peasant in Ottoman history*, London 1992 (=The Journal of Peasant Studies 18, 3-4).

(43) BERKTAY, "The search for the peasant in Western and Turkish history/historiography", FAROŖHI, BERKTAY, *New approaches*, s. 109-184, burada s. 126.

"sülâle-i Mevlânâ" her bakımdan imtiyazlı ve mümtaz bir mevkie sahipti. Çelebiden çok daha mütevazî a'zaları da bunun faydasını görürdü. Hem evkaf-ı Celâliye etrafından oluşmuş başka vakıfların mütevelliliği hem mevlevîye vakıflarının maddî nimetlerinden doğrudan yararlanma yolunda irsî bir şekilde vergiden muaf ve reyalıktan ayrı bir yer işgal ediyorlardı. Merkezi devlet ise, muntazam surette berat vererek rollerini tasdik ediyordu. (44) Ailenin bu konumuna bir taraftan tarikatın geleneği ve islâmî evkaf hukukunun kuralları imkân tanırken, sülâlenin Al-i Osman'dan bile eski ve köklü bir aile olmasının çok önemsiz olmadığı düşünülebilir. Yukarıdaki ta'mirat ve sanduka ör-tülerinin yenilenme hadiselerinin gösterdiği gibi Osmanlılar mevlevîlerden ma'nevi fay-dalar beklerken onlara kendi meşruiyetini tasdik etmek için ihtiyaç duyuyorlardı.

Bu tespitlerle kesinlikle Avrupa aristokrasisinden farklı olmayan bir Osmanlı aristokrasisinden dem vurulmuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir elit sınıfından söz etmek gerçekten çok zor, fakat bir çok değişik statülere sahip elitlerden sözedilebilir. (45) Timarlı sahipler, kullar, a'yanlar, gittikçe önem ve istikrar kazanan büyük ulema aileleri, (46) gayri-müslimlerin elitleri ...Listeye vakıflardan vazife alanlar eklenebilir. Farklı konumları bu elitler arası geçişler (yeniçerilerin timara çıkması, ulemeden bir-çoğunun mütezimliğe soyunması gibi) ve rekabetlerin (timar sisteminin bozulması (v.s.) olmadığı anlamına elbette ki gelmez. Bütün bu elitlerin ortak karakteri ise, bir taraftan devletin verdiği veya tasdik ettiği görevleri yerine getirirken, öte taraftan yasal ve yasal olmayan yollardan sıradan reyanın ürettiği bir ödeme, vergi veya hizmete el koy-malarıdır.

Devlet kavramı bu perspektifte ihtişamından epeyce kaybeder, fakat dinamizm kazanır. Üstelik burada incelenen hadiselerde devletin nerede ve neyle başladığı, nerede bittiği de belli değil. Bu, elitler arası çatışmalar için de geçerli, şahıs ve yetki arasındaki pek tanımlanmamış sınır için de. Sözelimi 1209 (1795) valide kethüdası Yusuf Ağa tarafından vakfedilen ve bu amaçla Selimiye Camiine bitişik inşa edilen bir binada kurulan 750 kitaplık kütüphane (47) bir ferdin hayır için teşebbüsü olduğu kadar devlet po-

(44) MMA'nde o çağda Hidayetzade olarak bilinen Mevlânâ sülâlesinin bir dalı ile ilgili çok sayıda belge bulunuyor (örneğin 190/5-EI Ş 1222, 191/6-25 C. 1187, 196/7-26 B 1222, 196/9-2R 1217, 199/4-7 R 1189, 199/8-28 B 1223, 199/9-28 B 1223, 199/10-19 B 1187, 199/11-20 B 1215, 199/13-22 C 1229, 199/14-16 Ra 1200, 199/15-26 M 1215, 200/4-3 Ra 1222, 20/8-14 Ra 1219. Ailenin bilinen en eski mensubu Hidayetzade Derviş Mustafadır. Oğlu Hafız Derviş Osman Çelebi 1189 (1775)'ten itibaren birçok yerden maaş alıyordu. Onun oğlu Hafız Hüseyin ile kızı Hadice bint Osman 1198 (1783)'ten sonra, özellikle ise babalarının ölüm senesi 1219 (1804)'ten (MMA 200/8) beri vazife sahibi oldular.

Mevlâna Türbesi ile Selimiye Camii etrafında oluşturulan vakıf ağını tespit etmek ilginç bir inceleme konusu olabilir (bir örnek için BBA-OA, C.EVK 4253 (8 L 1208), başka birine aşağıda değinilecek). Tek tek vakıfların mütevellileri arasında çıkar çatışmaların bir misali için bkz. : C.EVK 2482 (18-24 M 1211),

(45) Buna son olarak Irène BELDICEANU-STEINHERR, FAROÓHHI ve BERKTAY'ın yayımladıkları New approaches'i tanıtan bir yazıda 15 inci ve 16 inç yüzyıllardan sözederek dikkat çekmişti : Turcica, 26 (1994) s. 385-388, burada s. 387.

(46) Madeline C. ZILFI, The politics of piety : Ottoman ulema in post-classical age (1600-1800), Minneapolis 1988.

(47) KŞS 67 bu vakıf hakkında çok zengin ma'lûmat ihtiva ediyor : kütüphanenin düzeni ayrıntılı bir şekilde düzenleyen vakfiye s. 19-21, kurulması ile ilgili bir ferman s. 22, detaylı kitap listesi s. 23 - 51, ödeme defteri s. 52 (1 B 1210), vakıfla ilgili fermanlar s. 53-54, s. 56. Vakfiyenin başka bir nüshasının tıpkıbasımı ile kütüphanenin 80'li yılların ortasında yapılmış bir katalog için bkz. : Konya Yusufpaşa Kütüphanesi : Tarihçe, teşkilât ve kataloğu, Konya tarihsiz. Ayrıca Müjgan CUMBUR, "Yusufpaşa Kütüphanesi ve kütüphane vakfiyesi", Tarih Araştırmaları Dergisi 1, 1 (1963) s. 203-217; İsmail E. ERÜNSAL, Türk kütüphaneleri tarihi II : Kuruluş'tan tanzimat'a kadar Osmanlı vakıf kütüphaneleri, Ankara 1991 (endekse bkz.). ⇒

İtikasının bir gereği olarak medreseler için kaynak kitapları az olan Konya'ya yapılmış bir yatırım idi. (48) Doğrudan kütüphane ile ilgisi olmayan Mehmed Çelebi'ye de (vakfiyede gerekçesini bulamadığım) vakıf malından 30 guruş ödenmesi (49) ise, Mevlânâ asitanesi seccadenişinin toplumsal rolüne ve nüfuzuna bir delildir.

Yukarıda daha çok "merkezi hükümet" veya "merkezi devlet"ten söz etmemin sebebi de burada yatıyor : Bütün erken modern devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu da kendini toplumdaki net olarak farklılaştırabilmeği ancak ideolojik seviyede başardı. Uygulamada çok daha bulanık ilişkiler her zaman beklenebilir. Bu anlamda ise GÖLPINARLI'ya hak vermek gerekir : mevlvîlik tabii ki bir devlet müessesesiydi.

Bu yazıda işlenen hadiseler ise bu çerçevede ele alınırsa yine farklı neticelere varılabilir. Gerek mahiyetini tam olarak çözmeğe muvaffak olmadığım isyanda, gerek türbede devletçe yapılan ta'miratta ve özellikle evkaf-ı Celâliye'nin dar üs-saade ağasının nezareti altına girmesi ile avarız muafiyetini kaybetmesi konularında devlet merkezinin fiili kontrolü artırma isteği görülür. Bu, tesadüf değildir. Devletin ihtiyaç gördüğü daha etkin bir ordu projesinin (nizam-ı cedit), toplum yapısını değiştirmeğe yönelik olmamasına rağmen, ya'ni nispeten sınırlı olmakla beraber, ne kadar derin malî ve idarî değişikliklere, (50) ne kadar büyük siyasi çalkantılara yol açtığı biliniyor. Burada aynı çelişme sözkonusudur : geleneksel elitlerden olan Mevlânâ asitanesi ve başındaki çelebi ancak belirli bir aşamaya kadar devletin daha rasyonel ve etkin bir şekilde vergi kaynaklarına ulaşmasına rıza gösterebildi, çünkü çok ileriye varmadan bu gibi yeni düzenlemeler onların müktesip haklarını ihlâl ediyordu.

Bu durumda merkezî hükümetin çelişkili davranışları da normal sayılabiliyor : Bir taraftan savaş zamanında vergi veya askerlikten kaçmış yeni hücrenişinlere taamiye verirken, öbür tarafta vergiden muaf olanları ilk önce asıl sayısına indirmeğe çalışıyor ve sonra muafiyeti kaldırıyor. Devlet kendi patrimoniyal ideoloji ile vaziyetten kaynaklanan gerekliliği bazen bocalayarak birleştirmeğe çalışıyor. Dergâh da aynı şekilde saltanat sadakatını muhafaza etmek isterken ve hükümetten gelen paraya ihtiyaç duyarken öbür tarafta devlet politikasına ters bir duruma düştü. Ancak, asitanenin merkezî hükümetle ilişkileri göz önünde bulundurulursa, bu çekişmenin, devlet müesseseleri arasında bir ihtilâf olarak telâkki edilmesi gerek.

Bu tenakuzlar arasında bir soruya cevap vermek kaldı : kim kazandı? Maa'lesef burada da çok kesin bir cevap yok. Ancak 1804 senesinde nizam-ı cedide karşı yapılan hareketlerine karşın Mehmed Çelebi'nin görevinde kalması ve asitanesine de dokunulmaması III. Selim'in sonu ile karşılaştırılırsa, uzun bir geçmiş ve büyük bir ma'nevî otoriteye dayanan aristokratik sülâle-i Mevlânâ'nın durumunun en azından o yıllarda Konya'da pek sarsılmadığı aklı yatkındır.

Yusuf Ağa nüfuzu ve zenginliğinden dolayı meşhur idi. III. Selim'in halline sebep olan Kabakçı Mustafa isyanının sonucunda o da i'dam edildi. Bkz. Mehmed Süreyya, S-O, c. 4, s. 668-669 ('hayratı yokdur' kaydı tabii ki yanlışır), ERÜNSAL, Türk Kütüphaneleri tarihi II, s. 115; Ahmed Asım, Tarih-i Asım, c. 2, s. 42-44 (ölümü), s. 65-67 (terekesi)... Ahmed Cevdet, Tarih-i Cevdet : tertib-i cedit, (2) Der-i Seadet 1309, c. 8, s. 194-195, 359-360.

Kütüphane bugün de mevcut ve açıktır, fakat bütün elyazmaları Bölge Yazma Eserler Kütüphanesine götürülmüş, ancak Osmanlıca, Arapça ve Farsça baskıları içeren ve herhangi bir kitap alımı için kaynağı olmayan binanın güzelliği ile çelişen garip bir haldedir. Yusuf Ağa'nın öngördüğü dört nefer "huffaz-ı kütüb" yerinde bir hademe ile bir tek me'mur (iş yükü altından yıkılmadan) görev başındadır.

(48) Bu husus, vakfiyeden de anlaşılıyor : KŞS 67, s. 19.

(49) KŞS 67, s. 52.

(50) Yavuz CEZAR, Osmanlı maliyesinde bunalım ve değişim dönemi : XVIII. yy.dan tanzimat'a mali tarih, İstanbul 1986, s. 151-207.

